

# Letkiewicz, Ewa

---

## Klejnoty heraldyczne na dworze Wazów

---

Kronika Zamkowa 1-2 (55-56), 5-19

---

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych [mazowsze.hist.pl](http://mazowsze.hist.pl).

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

## ARTYKUŁY

Ewa Letkiewicz

### KLEJNOTY HERALDYCZNE NA DWORZE WAZÓW

Ostentacyjne eksponowanie ogromnych ilości kosztownych klejnotów noszonych na równie bogatych strojach, utrwalone dzięki XVI- i XVII-wiecznym portretom, do niedawna postrzegane było jako przejaw barbarzyńskiego gustu, a w łagodniejszej postaci określane czasem jako fascynacja przepychem Wschodu czy zamiłowanie do błyskotek. Te deprecjonujące opinie sprawiały, że w badaniach poświęcano klejnotom niezbyt wiele uwagi, a jeśli je dostrzegano, to raczej ze względu na osobę twórcy, kunszt artystyczny lub niezwykłość użytych materiałów, a nie z powodu funkcji i znaczeń, jakie miały dla swych pierwszych użytkowników. To zbyt wąskie postrzeganie klejnotów, niepozwalające na widzenie ich w szerszym kontekście, dostrzegł przed z górą dwudziestoma laty Peter Burke, który jako jeden z pierwszych postulował szeroko zakrojone badania historyczne nad społecznymi funkcjami klejnotów i znaczeniem, jakie miały dla swych pierwszych właścicieli<sup>1</sup>.

Badania takie, podjęte w wielu krajach, są już dziś poważnie zaawansowane, zwłaszcza w odniesieniu do klejnotów starożytnych<sup>2</sup>, a także średniowiecznej i nowożytnej Europy<sup>3</sup>. Również w Polsce nadszedł czas na podjęcie takich zadań<sup>4</sup>. Ujawniły one nowe, niedostrzegane wcześniej możliwości interpretacji klejnotów i ich znaczeń<sup>5</sup>.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na fakt istnienia wśród wielu bogatych „tematycznie” klejnotów - zwłaszcza od 2. połowy XVI i w XVII w. - dużej grupy z przedstawieniami heraldycznymi

związanymi z rodziną Wazów. Część z nich to klejnoty z przedstawieniem figur Orła Białego, Pogoni i Lwa, nawiązujących do herbów Rzeczypospolitej i Szwecji. Część - to klejnoty heraldyczne małżonek Wazów, eksponowane na oficjalnych, reprezentacyjnych portretach. Niektóre z klejnotów wspomniane były przy okazji omawiania portretów rodziny Wazów<sup>6</sup>. Pojedyncze doczekały się osobnego omówienia<sup>7</sup>. Artykuł zbiera rozproszone dotychczas informacje na ich temat, uwzględniając także mniej znane zapisy z inwentarzy mienia rodziny Wazów.

W Polsce, zwłaszcza od 2. połowy XVI w., źródła i ikonografia rejestrują pokaźną ilość klejnotów z wyobrażeniami herbu lub godła herbowego. Klejnoty takie znane są również z zachowanych zabytków. Były to przeważnie herby umieszczone na zapinkach, bransoletach, zawieszaniach, pierścieniach<sup>8</sup>.

Czasy panowania Zygmunta III przyniosą pierwsze malarskie wyobrażenia klejnotów w formie zawiesznień w kształcie orła, eksponowane na piersi<sup>9</sup>. Za najstarsze wyobrażenie takiego klejnotu uchodzi Orzeł Biały z portretu pierwszej żony Zygmunta III Wazy, Anny Austriaczki, namalowany około roku 1592<sup>10</sup>. Na tej podstawie można przypuszczać, że moda na ich noszenie została rozpowszechniona przez habsburskie żony Zygmunta III, gdyż z dworu Habsburgów, sprzed połowy XVI w., pochodzą najstarsze przykłady stosowania zawiesznień z imperialnym dwugłowym orłem. W cesarskim domu Habsburgów dwugłowy orzeł, używany

od 1345 r.<sup>11</sup>, stał się jednym z symboli panowania nad światem<sup>12</sup>. Klejnot z tym znakiem na piersi identyfikował kobiety z cesarskiego rodu Habsburgów, na co wskazywać by mogły tego rodzaju klejnoty ofiarowywane Habsburżankom jako prezenty ślubne. Wielkiego dwugłowego orła otrzymała w prezencie od cesarza Karola V w 1543 r. Elżbieta Habsburżanka z okazji swego ślubu z Zygmuntem Augustem<sup>13</sup>. Był to „Orzeł diamentowy z rubinami około niego uszka złote, z łańcuszki i perłami, łańcuszków tych niemasz, ten klejnot u p. Niemoyewskiego w zastawie”<sup>14</sup>. Być może prezentem ślubnym był, do dziś przechowywany w Schatzkammer der Residenz w Monachium, wielki dwugłowy orzeł wykonany w 1550 r. (il. 1), należący do Anny Bawarskiej, siostry Elżbiety Habsburżanki, która również otrzymała go od cesarza Karola V<sup>15</sup>. Z 1570 r. pochodzi namalowany przez Anthoniusa Mora reprezentacyjny portret królowej Hiszpanii Anny Austriaczki z dwugłowym orłem na piersiach<sup>16</sup>.

Użycie orła w heraldyce cesarstwa, a także innych państw i rodów, spowodowało wielość jego znaczeń i wielość interpretacji zmieniających się w czasie. Popularność motywu orła miała kilka źródeł, a jej początki sięgają czasów starożytnych. Orzeł, zgodnie ze starożytną symboliką, kojarzącą go - ze względu na fizyczne przymioty, takie jak szybkość, bystrość oczu, siła - z najwyższym bogiem, Jowiszem, uznany został za króla ptaków. Ten atrybut Jowisza, przejęty przez Cesarstwo Rzymskie jako imperialny orzeł *Victrix Aquila*, stał się ptakiem królów, symbolem władzy<sup>17</sup>, przenikając, ze względu na swe zaszczytne cechy, do heraldyki państwowej i rodowej. W religii chrześcijańskiej oznaczał Chrystusa, który w swym locie zniżył się na ziemię<sup>18</sup>. Orzeł symbolizował również sprawiedliwość, nieustraszoną, miłosierdzie, troskę o poddanych<sup>19</sup>, a więc cechy, z którymi mógł się identyfikować każdy władca<sup>20</sup>. Stwarza to określone problemy przy interpretowaniu i identyfikowaniu

przedstawię z orłami oraz powiązaniu ich z konkretnymi postaciami. Dotyczy to zwłaszcza klejnotów starożytnych i średniowiecznych<sup>21</sup>.

W Polsce orzeł jako symbol dynastii Piastów ugruntowuje się od 4. ćwierci XIII w. Jego recepcji sprzyjała wysoka ocena związanych z nim wartości symbolicznych kojarzonych z władcą<sup>22</sup>. W kronice Mistrza Wincentego Kadłubka orzeł występuje jako symbol siły, odwagi, synonim księcia, symbol „królewskiej dostojności”<sup>23</sup>. W czasach Kazimierza Wielkiego Orzeł Biały stał się heraldyczną wykładnią konstrukcji polityczno-prawnej zwanej Koroną Królestwa Polskiego (*Corona Regni Poloniae*), oznaczającej jednolite, niepodzielne terytorium suwerennego państwa, pojmowanego jako twór ponadczasowy, stojący ponad osobą monarchy. Orzeł Biały stał się herbem

1. Klejnot z dwugłowym orłem cesarstwa, przechowywany w Schatzkammer der Residenz w Monachium, 1550 r., za: Y. Hackenbroch, *Renaissance Jewellery...* / Jewel with imperial two-headed eagle, Schatzkammer der Residenz in Munich, 1550, after: Y. Hackenbroch, *Renaissance Jewellery...*

Królestwa Polskiego, dynastycznym i osobistym herbem króla<sup>24</sup>. Od XV w. Orzeł Biały był znakiem tożsamości króla polskiego i królestwa, które uosabiał. Najpełniej ideę tę wyraża frontispis *Kroniki świata* Marcina Bielskiego (1564), gdzie Orzeł, z wyobrażonymi na jego skrzydłach herbami ziem i lenn królestwa, ogarnia je i jednoczy, biorąc pod swoją obronę<sup>25</sup>.

Nawiązaniem do tej idei jest podobnie skomponowany Orzeł z *Reges Poloniae* Tomasza Tretera na czele (il. 2)<sup>26</sup>. Ulotka Tretera, wydana w maju 1588 r. w Rzymie<sup>27</sup>, z 44 portretami władców polskich w owalnych medalionach rozmieszczonych na tułowiu, ogonie i skrzydłach Orła Białego<sup>28</sup>, ukazywała ich związek z państwem, symbolizowanym przez Orła, oraz jego historyczną ciągłość. Wielokrotne powtórzenia grafiki Tretera świadczą o trafności jego pomysłu<sup>29</sup>.

Grafika, malarstwo, rzeźba, poezja, inspirowane tematyką Orła, zwłaszcza w 2. połowie XVI w., będą tworzyć skomplikowane programy ikonograficzne i emblematyczne<sup>30</sup>. Podobnie klejnoty z motywem orła, powstające od starożytności, a także w średniowieczu<sup>31</sup>, przeżywają nową falę zainteresowania w okresie nowożytnym<sup>32</sup>. Tematyka ta zawdzięcza swój rozkwit m.in. rozwojowi emblematyki i nowożytnej skłonności do myślenia alegorycznego. Wizerunki ptaków, roślin, zwierząt, przedmiotów były „moralnymi” obrazami cnót i wad, które wraz z odpowiednimi epigramami obierały sobie jednostki, rody, organizacje etc. jako własne znaki. Jak twierdził XVI-wieczny włoski twórca emblematów Antonio Rieciardo<sup>33</sup>, nie usiłowano wymyślać emblematów i ich ikonologicznych personifikacji, lecz odnajdywać w „najstarożytniejszej filozofii: Egipcjan, orfików, proroków i ewangelii”, przez co - jak wierzone - zyskiwały gwarancję obiektywności i naukowości. Heraldyczno-emblematyczne wizerunki Orła Białego, opatrzone odpowiednimi epigramami, towarzyszyły ważnym uroczystościom państwowym na dworze ostatnich

Jagiellonów, Henryka Walezego<sup>34</sup>, Stefana Batorego i Wazów<sup>35</sup>. Od czasu uroczystego wjazdu Henryka Walezego do Krakowa w 1573 r. orzeł-automat, poruszający się jak żywy ptak, skłaniający głowę i wydający odgłosy<sup>36</sup>, stał się stałym elementem dekoracji bram triumfalnych, wznoszonych odtąd dla uczczenia wjazdów kolejnych władców i ich żon. Na jego piersi pojawiły się francuskie lilie, łącząc w ten sposób herb Polski z herbem nowego władcy i zastępując dotychczasowe monogramy identyfikujące ostatnich Jagiellonów: monogram „S” - identyfikowany z Zygmuntem I, „SA” - Zygmunta Augusta czy „A” - Anny Jagiellonki. Od tego czasu podobnie postępowali kolejni władcy elekcyjni<sup>37</sup>. U Orła batoriańskiego w miejsce cyfry królewskiej pojawia się tarcza z rodowym herbem władcy<sup>38</sup>. Wprawdzie niektóre

2. Orzeł Biały z wizerunkami władców Polski, Tomasz Treter, miedzioryt, 1588 r., za: T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera...* / White Eagle with images of Polish rulers, Tomasz Treter, copperplate, 1588, after: T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera...*

wizerunki Orła Białego z początku panowania pierwszego Wazy mają, wzorem Jagiellonów, monogram Zygmunta III „S” na piersi, ale jest on związany z herbem Wazów - Snopkiem<sup>39</sup>.

Godło państwa Orzeł Biały staje się od 2. połowy XVI w. popularnym motywem nie tylko w oficjalnych uroczystościach państwowych, ale także w dziełach rzemiosła artystycznego, powstających dla splendoru dworu i prestiżu państwa. Orzeł występował w różnych odmianach i stylizacjach na dyplomach, pieczęciach królewskich, monetach. Figury orłów zdobiły królewskie rezydencje, Sejm, Senat, instytucje państwowe i urzędy, fasady i wnętrza znaczących kościołów. Strzegły królewskich nagrobków w wawelskiej katedrze<sup>40</sup>, zdobiły apartamenty królewskie na Wawelu, pokoje „Pryncypalny” (Pod Ptakami) i „Orłowy”, wieńczyły królewskie łóża i meble. Ze srebrnej zastawy po Janie Kazimierzu zachowały się: wielki Orzeł polski w zbiorach Orużejnej Pałaty w Moskwie i naczynie o takim kształcie w Zamku Królewskim na Wawelu, wykonane w augsburskim warsztacie Abrahama I Drentwetta 1 Heinricha Mannlicha, około 1666 r., a także dwaście pater z popiersiami królów polskich, wspartych na Orłach polskich z herbami Wazów na piersiach, wykonanych w Gdańsku przez Andrzeja Mackensena I, zapewne na koronację w 1648 r. - z których zachowało się pięć sztuk, przechowywanych w Muzeum Narodowym w Warszawie<sup>41</sup>.

Orły rytowano na naczyniach świecących, paramentach liturgicznych, broni i zbroi. Rzeźbiono na sprzętach, odlewano na płytach, dzwonach i armatach. Jego sylwetkę kuto w metalu<sup>42</sup>, a także rysowano na kruchym szkle, gdzie tworzył witraż<sup>43</sup>. Motywu orła nie zabrakło również w licznie noszonych w tym czasie klejnotach. Jak wyżej wspomniano, najwcześniejszym na gruncie polskim klejnotem z wyobrażeniem orła jest zawieszenie ukazane na portrecie polskiej królowej Anny Austriaczki, pierwszej żony Zygmunta III. Portret nieznanego

autorstwa przechowywany był w dawnych zbiorach Harracha w Wiedniu<sup>44</sup>. Być może jest to pierwszy klejnot o tej formie przywieziony z Austrii do Polski<sup>45</sup>.

Klejnoty z orłem znane są również z portretów drugiej żony Zygmunta III, Konstancji Austriaczki. Na portrecie w Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze, namalowanym około 1606 r., Konstancja ubrana jest we wspaniałą białą suknię w złote kwiaty. We włosy, tuż nad uszami, ma wpięte czarne kokardy z wisiorami, na głowie diamentowy diadem z orłem polskim, kameryzowany drobnymi kamieniami, z większym kamieniem na piersiach. Orzeł zwrócony w prawo, zwieńczony jest koroną i wielką perłą. W prawym szponie dzierży miecz, w lewym - jabłko. Na tym samym portrecie drugi klejnot z orłem, stanowiący zawieszenie przy okazałym noszeniu<sup>46</sup>, kameryzowany brylantami, łączy w sobie cechy heraldyczne i emblematyczne. Jest to bowiem orzeł trzymający w szponach ziemski glob. Takie przedstawienie przysługiwało wyłącznie rodzinie cesarskiej, pretendującej do panowania nad całym światem<sup>47</sup>. Zawieszenie to zdobią cztery ogromne gruszkowate perły, doczepione do globu, skrzydeł oraz rozetki spinającej łańcuszki, na których ptak został podwieszony<sup>48</sup>.

Klejnot z orłem odnajdujemy również na innych portretach Konstancji. W formie zawieszenia namalowany został wizerunku z 2. dwudziestolecia XVII w., znanym z kopii przechowywanej w Muzeum w Zamościu (il. 3)<sup>49</sup>. Królowa, jeszcze o szczupłej figurze, ubrana jest w suknię dekorowaną złotymi aplikacjami z motywami roślinnymi. Głowę zdobi ogromny perłowy diadem. Spod białej krezy przy szyi widoczne jest ciężkie noszenie z przywieszonym do niego klejnotem w kształcie orła, w którego szponach znajduje się analogiczny glob jak na portrecie królowej z Norymbergi (il. 4). Zawieszenie z orłem zdobi pojedyncza gruszkowata perła. Z ramion zwiesza się długi łańcuch, sięgający poniżej pasa.

Zawieszenie z orłem zostało również namalowane na reprezentacyjnym portrecie koronacyjnym ze zbiorów Bayerische Staatsgemäldesammlungen w Monachium<sup>50</sup>. Królowa ubrana jest w suknię w drobny wzór kwiatowy, ozdobioną pasami klejnotów. Na głowie korona, w dłoniach jabłko i berło, na piersiach klejnot z orłem podczepionym do kosztownego noszenia<sup>51</sup>. Klejnot ten, dekorowany pojedynczą perłą, jest niemal identyczny z przedstawionym na portrecie z Zamościa.

Klejnot w kształcie orła znany jest także z innego portretu królowej Konstancji w monachijskim muzeum malarstwa<sup>52</sup>. Klejnot z orłem zdobi suknię żony Władysława IV, Cecylii Renaty, na jej reprezentacyjnym portrecie powstałym prawdopodobnie tuż po ślubie z królem Polski w 1637 r., przechowywanym w Bayerische Staatsgemäldesammlungen w Monachium<sup>53</sup>.

Klejnoty z orłem, znane z portretów żon Zygmunta III: Anny Austriaczki i Konstancji Austriaczki oraz żony Władysława IV Cecylii Renaty, nie weszły w skład klejnotów koronnych, co oznacza, że należały do prywatnej kolekcji Wazów. Być może niektóre z nich stały się później częścią wyprawy ślubnej Anny Katarzyny Konstancji, najmłodszej córki Zygmunta III Wazy i Konstancji Austriaczki. Królowna, poślubiając w 1642 r. księcia Wilhelma Neuburskiego<sup>54</sup>, wywiozła wśród innych kosztowności cztery zawieszenia i dwie pary zausznicy z przedstawieniem orła. Było to „Zawieszenie w którym Orzeł biały a w nim rubin wielki u piersi, trzy zaś małe rubinkowe sztuczki a trzy perły okazałe”, wyceńnione na 700 talarów. Inne zawieszenie musiało być niezwykle okazałe i, jak można sądzić z opisu, nie było figurą orła, ale „Zawieszeniem dyamentowym, z figurami Sigismunta krola y Constantyi s.p. na których głowie korona, w pośrodku ziarno rubinowe, a pod nim Orzeł biały, na spodzie herb Litewskiego Xstwa, po prawej ręce szwedzki a po lewej austriacki nad tym ziarnem rubinowym

3. Portret królowej Konstancji, kopia nieznanego autorstwa, Muzeum Zamojskie, nr inw. 62. Fot. Muzeum / Portrait of Queen Constance, a copy by an unknown painter, Zamość Museum, inv. no. 62. Photo Zamość Museum

4. Klejnot z orłem, fragment il. 3 / Jewel with an eagle, a fragment of illustration 3

lew złoty z otwartą paszczą, w przednich dwu kłach trzyma Zygmunta y Constan-  
 tią pospołu, po stronach y na spodzie  
 pięć rzezanych okrągło wiszących dya-  
 mentów", wycenionym na 2000 talarów.  
 Rozbudowany program tego zawiesz-  
 enia, zawierający „figury" Zygmunta III  
 i Konstancji (być może wizerunki na  
 medalionie lub monogramy imion)  
 z umieszczonymi z czterech stron herba-  
 mi Korony, Litwy, Szwecji i Austrii oraz  
 lwem, najprawdopodobniej odnoszą-  
 cym się do godła Szwecji, nasuwa skoja-  
 rzenia z „medalami łaskawości", na któ-  
 rych prezentowano herby podległych  
 ziem<sup>55</sup>, czy raczej z medalami portreto-  
 wymi, na których oprócz wizerunków  
 małżonków rozwijana była symbolika he-  
 raldyczna. Medale z ekspozycją herbów  
 królestw, którymi władał Zygmunt III  
 (Szwecji, Polski, Litwy), wraz z austriac-  
 kim herbem pierwszej żony Anny  
 Habsburżanki, złączonych pod jedną  
 koroną, powstawały już w pierwszym  
 dziesięcioleciu jego panowania. Za naj-  
 lepszą realizację tego konceptu uchodzi  
 medal dłuta Rudolfa Lehmana z 1596 r.<sup>56</sup>  
 Dołączenie herbu Austrii do herbów  
 państw, którymi władała królewska para,

było wykładnikiem wątku heraldyczne-  
 go podkreślającego prestiż królestwa  
 skoligaconego z pierwszym domem  
 Europy.

Kolejny klejnot z orłem odnotowany  
 w inwentarzu królowej Anny Katarzyny  
 Konstancji to „...Orzeł biały, herb na sercu  
 mający [niestety, nie wiadomo, czy  
 herb], przy którym dwa rubiny a inne  
 wszystkie dyamenty, ze trzema wiszący-  
 mi perłami", wyceniony na 1200 talarów.  
 Następnie „Zawieszenie z białym, szmel-  
 cowanym Orłem, w którym siedem dya-  
 mentów, trzy okrągłe perły y iedna wiel-  
 ka wisząca", wycenione na 120 talarów.

W wyprawie znalazły się również za-  
 usznice: „Orzeł biało szmelcowany, z dya-  
 mentów, w pośrodku herb austriacki,  
 w którym dwa rubiny y trzy perły wiszą-  
 ce" oraz „Orzeł dyamentowy, w pośrod-  
 ku konczaty dyament y insze w koło  
 y trzy perły wiszące"<sup>57</sup>.

Klejnot „Orzeł wysadzany małymi dia-  
 mentami" należał do Ludwiki Marii Gon-  
 zagi, żony Jana Kazimierza. Został zapi-  
 sany w zespole dokumentów sporządzo-  
 nych po śmierci królowej i w spadku  
 przekazany do Francji siostrze królowej  
 - Annie Gonzadze i jej córce<sup>58</sup>. Ludwika

5. Medal zaślubinowy Władysława IV i Ludwiki Marii z 1645 r., za: M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce...* / Wedding medal of Ladislaus IV and Mary Louise Gonzaga de Nevers, 1645, after: M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce...*

Maria mogła go używać jako polska królowa, ale mogło to być również jej godło rodowe (orzeł to także godło mantuańskiego rodu Gonzagów). Świadczy o tym pierwszy z medali zaślubinowych króla Władysława IV i Ludwiki Marii, powstały we Francji w 1645 r. (il. 5)<sup>59</sup>, odwołujący się do symboliki królewskich orłów. Awers przedstawiał parę królewską w profilu, rewers - dwa zwrócone do siebie orły, stojące w gnieździe, i dewizę AUGUSTUM PONERE NIDUM (Święte usłać gniazdo), o wyraźnym wydzwiku dynastycznym. Gonzagowie chlubili się pochodzeniem od Paleologów, a Władysław IV był potomkiem Jagiellonów i Habsburgów.

Do niedawna za polski klejnot wazowski uważany był Orzeł Biały, znajdujący się od roku 1795 w kolekcji kosztowności wystawionej w Galerii Apollina w Luwrze (il. 6)<sup>60</sup>. Klejnot ten, zamieszczony przez A. Przeddzieckiego i E. Rastawieckiego we *Wzorach sztuki średniowiecza...* (il. 7), określony został ze względu na „styl wyrobienia [...] bardziej na wiek XVI niż na XVII” i związany z Jagiellonami<sup>61</sup>. Przeddziecki zasugerował ponadto, że klejnot mógł się znaleźć we Francji za sprawą Henryka Walezego, który opuszczając Polskę, zabrał go ze skarbcza koronnego lub kazał na miejscu we Francji zrobić go na pamiątkę panowania w Polsce. Sugestia ta sprawiła, że Jan Matejko, malując *Poczet królów polskich*, umieścił ten właśnie klejnot na piersiach Henryka Walezego (il. 8) w jego portrecie z 1891 r.<sup>62</sup>

Pisząca o tym klejnocie Anna Petrus określiła go jako „późnorenesansowe lub raczej manierystyczne zawieszenie”<sup>63</sup> i ustaliła, że zanim znalazł się on w Luwrze, należał do kolekcji klejnotów po Ludwiku XIV. W inwentarzu kolekcji króla został zapisany tuż przed rokiem 1673, w sąsiedztwie przedmiotów pochodzących ze zbioru króla Jana Kazimierza, co sugerowało jego pochodzenie od polskiego monarchy<sup>64</sup>. Ostatnio jednak klejnot ten uznano za wyrób

6. Klejnot z orłem, Paryż, Luwr, za: A. Petrus, *O wazowskim klejnocie...* /Jewel with an eagle, Paris, Louvre, after: A. Petrus, *O wazowskim klejnocie...*

7. Klejnot orzeł, chromolitografia w publikacji A. Przeddzieckiego, E. Rastawieckiego, *Wzory sztuki...* /Bejewelled eagle, chromolithograph in A. Przedziecki and E. Rastawiecki, *Wzory sztuki...*



8. Portret Henryka Walezego, Jan Matejko, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 1891 r., za: A. Petrus, *O wazowskim klejnocie...* / Portrait of Henry de Valois, Jan Matejko, National Museum in Wrocław, 1891, after: A. Petrus, *O wazowskim klejnocie...*

paryski z połowy XVII w.<sup>65</sup>, co jednak nie wyklucza jego związków z Polską.

Warto wspomnieć, że zawieszenia z orłem nie były jedynymi klejnotami o konotacjach regalistyczno-heraldycznych i emblematycznych używanych na dworze Wazów. Z inwentarza wyprawy ślubnej królowny Anny Katarzyny Konstancji wiemy o znajdującym się tam zawieszeniu, „w którym lew ze trzema koronami na kształt herbu szwedzkiego ze dwudziestą sześcią rożnych dyamentów y trzema perłami wiszącymi”, szacowanym na 150 talarów<sup>66</sup>. Niestety, nie wiemy, w jakich okolicznościach używano tego klejnotu na dworze Wazów i do którego z Wazów on należał. Zygmunt III, pomimo detronizacji z tronu szwedzkiego w 1599 r., do końca życia używał tytułu króla Szwecji, podobnie jak, kompletujący klejnoty wyprawy ślubnej siostry, Władysław IV, a później także i jego następca - Jan Kazimierz. Ten ostatni

wprawdzie pod naciskiem Szwecji zrzekł się tytułu króla szwedzkiego<sup>67</sup> w traktacie pokojowym w Oliwie w 1660 r., jednak do końca życia go używał.

Pomysł użycia figur heraldycznych lwa „na kształt herbu szwedzkiego” i Orła Białego jako motywu dla klejnotów być może został zastosowany w srebrnej, paradnej zastawie stołowej Jana Kazimierza z około 1666 r., wywiezionej do Moskwy w 1671 r. jako dar króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego dla cara Aleksego<sup>68</sup>. Jej pozostałością jest wspomniany wcześniej orzeł Abrahama I Drentwetta i Heinricha Mannlicha, przechowywany w zbiorach Gosudarstwiennoj Orużejnej Pałaty na Kremlu w Moskwie<sup>69</sup>. W zbiorach kremlofskich znajduje się również kilka prac Mannlicha o niestwierdzonym pochodzeniu, wśród nich lew w koronie na głowie, stojący na tylnych łapach, w przedniej, podniesionej łapie trzymający berło, którego cechy formalne, waga i wymiary są niemal identyczne z innym orłem, przechowywanym w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu - razem te trzy naczynia tworzyły prawdopodobnie zespół paradnej zastawy króla Jana Kazimierza<sup>70</sup>.

W wyprawie królowny Anny Katarzyny Konstancji znajdowało się wiele klejnotów z herbami austriackimi, m.in. „Conterfet z austriackim herbem, w którym dwa podługowate rubiny y ieden dyament a 20 dyamentowych tablic y wisząca perła”, i „Pierścień z herbem austriackim o iednym dyamencie y dwoma rubinkami”. Klejnoty te prawdopodobnie należały do żon Zygmunta. Niektóre z nich mogły być prezentami dla królewskiej rodziny

Klejnoty Wazów z figurami herbów Polski i Szwecji: Orła Białego i Lwa, są jednym z elementów konsekwentnie prowadzonej - przez okres ich rządów w Polsce - polityki ignorującej decyzję sejmu szwedzkiego o detronizacji w 1598 r. Zygmunta III z tronu Szwecji, polityki podtrzymującej pretensje do władania w dwóch królestwach: elekcyjnym w Polsce i dziedzicznym w Szwecji, gdzie

Zygmunt III był królem zaledwie sześć lat. Koronowany na króla w 1592 r., po śmierci ojca, króla Szwecji Jana III, stracił tron w 1598 r. na rzecz księcia Karola Södermańskiego. Koronacji księcia na króla jako Karola IX w 1604 r. Zygmunt III nigdy nie uznał, do końca życia uważając się za pełnoprawnego władcę Szwecji. O prawie do tronu szwedzkiego nie zapomniał nawet w ostatnich chwilach życia. W testamencie spisany w 1632 r. swojego najstarszego syna, królewicza Władysława Zygmunta, czynił „Dziedzicem dziedzicznego Królestwa Naszego Szwedzkiego tym prawem, jakim go Ojciec nasz i Dziad Nasz posiadali”. Umierając w tymże roku, klęczącemu u jego łoża królewiczowi Władysławowi „dał błogosławieństwo i koronę szwedzką włożył na skronie”<sup>71</sup>. Świadek zdarzenia, kanclerz szwedzki Grzegorz Boresto, zapisał ten fakt w protokole jako zrzeczenie się praw do tronu szwedzkiego na rzecz Władysława<sup>72</sup>. Podwójne insygnia Zygmunta III, symbolizujące jego pano-

wanie w dwóch królestwach: dwie korony, dwa jabłka i dwa berła, odmalował anonimowy artysta na miniaturowym obrazku (il. 9) ukazującym ciało Zygmunta III na katafalku<sup>73</sup>.

Prawo do dziedzicznego królestwa, udzielone przez ojca, konsekwentnie podtrzymywał królewicz Władysław, wybrany podczas elekcji w 1632 r. na króla Polski. Nie czekając na polską elekcję, przyjął tytuł króla szwedzkiego, za milczącą zgodą Rzeczypospolitej i zagranicznych dyplomatów akredytowanych w Warszawie<sup>74</sup>. Podobnie jak ojciec, przez cały okres swych rządów prawa do dziedziczonych ziem szwedzkich uważał za niezbywalne, tytułując się królem Polski i Szwecji.

Idea władztwa w dwóch królestwach została w pełni wyrażona podczas pochówku Władysława IV. W kondukcje pogrzebowym wyruszającym 29 grudnia 1648 r. z Zamku Królewskiego w Warszawie do Krakowa przed trumną zmarłego niesiono na dwóch poduszkach

9. Miniaturowy obrazek Zygmunta III na marach, malarz nadworny, Zamek Królewski na Wawelu, 1632 r., za: J. Lileyko, *Regalia polskie...* / Miniature representation of Sigismundus III on the catafalque, court painter, the Royal Wawel Castle, 1632, after: J. Lileyko, *Regalia polskie...*

dwie korony i dwa berła, symbolizujące prawo do władania w Polsce i Szwecji<sup>75</sup>. Po dotarciu do Krakowa 9 stycznia trumnę złożono w domu jezuitów w dawnej kamienicy Montelupich. Na trumnie złożono podwójne insygnia<sup>76</sup>. 14 stycznia sprowadzono ciało Władysława na cmentarz farny Najświętszej Marii Panny. Na trumnie, wystawione na widok publiczny, spoczywały insygnia królestwa polskiego i szwedzkiego, a czuwali przy niej duchowni i dwie kompanie żołnierzy<sup>77</sup>. Następnego dnia w kondukcje pogrzebowym prowadzącym ciało króla na Wawel insygnia nieśli senatorowie świeccy: kasztelan wojnicki - jabłko szwedzkie, kasztelan sandomierski - polskie, wojewoda smoleński - berło szwedzkie, wojewoda lubelski - polskie, wojewoda mazowiecki - koronę szwedzką, wojewoda ruski - polską, a miecznik koronny Michał Zebrzydowski - obnażony miecz<sup>78</sup>.

Prawdopodobnie podwójne były również insygnia grobowe króla. Według relacji z otwarcia sarkofagu króla w 1840 r. znaleziono tam „dwie kule świata i berło,

wszystko srebrne, lecz pozłocone, roboty wcale nie pięknej. Korona na głowie srebrna, złocona z napisem<sup>79</sup>. W 1926 r. wykonano kopie insygniów na wzór znalezionych w czasie eksploracji dokonanej w 1925 r. (?), przy okazji konserwacji królewskiego sarkofagu<sup>80</sup>. Na obręczy kopii korony znalazła się inskrypcja: VLADISLAVS IV REX POLONIAE ET SVECIAE (il. 10). Niezrozumiałe było znalezienie w 1873 r. w grobie królowej Konstancji Austriaczki korony z inskrypcją: VLADISLAUS IV REX POLONIAE, prawdopodobnie włożonej tam podczas eksploracji królewskich grobów w 1840 r.<sup>81</sup> Jest to najpewniej druga z koron grobowych władcy dwóch królestw Władysława IV, którą umieszczono tam z powodów dziś nieznanych.

Insygnia z grobu Władysława IV są identyczne z insygniami wywiezionymi w 1669 r. z Polski przez Jana Kazimierza, oddanymi po jego śmierci do skarbcza opactwa Saint Germain-des-Pres, zniszczonymi w 1789 r., a znanymi z ryciny wydanej w 1724 r.<sup>82</sup> (il. 11).

10. Korona grobowa Władysława IV, za: K. J. Czyżewski, *Kopie insygniów grobowych...* / Funerary crown of Ladislaus IV, after: K. J. Czyżewski, *Kopie insygniów grobowych...*

11. Rysunek insygniów Jana Kazimierza, ofiarowanych do opactwa Saint Germain-des-Pres, miedzioryt z 1724 r., za: J. Lileyko, *Regalia polskie...* / Drawing of John II Casimir's regalia, donated to the Saint Germain-des-Pres abbey, etching, 1724, after: J. Lileyko, *Regalia polskie...*

Używanie przez Wazów w okresie ich panowania w Polsce podwójnych insygniów, utrzymanie w ich oficjalnej tytulaturze tytułu króla Szwecji oraz zamawianie klejnotów z heraldycznymi figurami Orła i Lwa oznaczało prawo do panowania w dwóch królestwach. Były to elementy politycznej gry, konsekwentnie prowadzonej przez Wazów, mającej na celu podtrzymywanie praw do dziedzicznego tronu szwedzkiego. Tron ten, przynajmniej na początku panowania Zygmunta III, był dla niego ważniejszy niż elekcyjny polski. Dla jego utrzymania gotów był nawet do odsprzedaży Habsburgom korony Rzeczypospolitej<sup>83</sup>. Utrzymanie tytułu króla Szwecji w czasie panowania Wazów w Polsce świadczy, że tron szwedzki nigdy nie przestał być dla nich ważny.

Niestety, nie znamy szczegółów i dokładnych okoliczności, w jakich poszczególne klejnoty o treściach heraldycznych były używane. Klejnoty królewskich małżonek wykorzystywane były do podkreślenia dawności i wielkości rodu, z którego pochodziły. Dokładnie je eksponowano na ich oficjalnych portretach. Można się domyślać, że i inne klejnoty heraldyczne używane na dworze Wazów - legitymizujące władzę przez podkreślenie dawności królewskiego rodu, rozległości ziem, którymi się włada i znakomitych powiązań dynastycznych - zakładano w czasie oficjalnych spotkań, na których przemysłane koncepty klejnotów i aluzje o wyrażonych przesłaniach ideologicznych mogły być odczytywane i podziwiane przez uczestników gry politycznej.

## PRZYPISY

<sup>1</sup> P. Burke, *Renaissance Jewels in their Social Setting*, w: *Princely Magnificence. Court Jewels of the Renaissance, 1500-1630*, London 1981, s. 8-11.

<sup>2</sup> R. Kotansky, *Greek Magical Amulets: The Inscribed Gold, Silver, Copper and Bronze Lamellae*, Opalden 1994; C. Andrews, *Amulets of Ancient Egypt*, Austin 1994; L. Robert, *Amulettes grecques*, "Journal of Savants" 1981, s. 3-44; S. Michel, *Magische Gemmen im Britischen Museum*, t. I-II, London 1995.

<sup>3</sup> J. Evans, *Magical Jewels of the Middle Ages and the Renaissance particularly in England*, New York 1976; W. E. A. M. O. N., *Technology as Magic in the Late Middle Ages and Renaissance*, "Janus" 70: 1983, s. 171-212; P. Kitson, *Lapidary Traditions in Anglo-Saxon England*, "Anglo-Saxon England" 12: 1983, s. 73-123; R. W. Lightbown, *Mediaeval European Jewellery*, London 1992.

<sup>4</sup> Z. Dolczewski, *Miedzy magią a wiarą. Złoty sygnet mieszczkański z Poznania*, „Kronika Miasta Poznania” 2000, nr 1: *Złotnicy*, s. 52-63; *idem*, „*Equus eresus*” i „*linguis draconicum*” czyli co stało na stole króla Jagiełły, w: *Rzemiosło artystyczne*, Materiały Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, t. II, red. R. Bobrow, Warszawa 2001, s. 61-72; R. Sobczak-Jaskulska, *Biżuteria dewocyjno-magiczna w zbiorach Muzeum Sztuk Użytkowych (Oddziału Muzeum Narodowego w Poznaniu)*, w: *Biżuteria w Polsce. Amulet - Znak - Klejnot*, Materiały z IV Sesji Naukowej, zorganizowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki oraz Międzynarodowe Targi Gdańskie S.A. w Gdańsku w dniach 6-7 marca 2003 r., red. nauk. K. Kluczajdy, Toruń 2003, s. 43-50; E. Letkiewicz, *Klejnoty magiczne. O apotropaicznych i leczniczych właściwościach klejnotów w czasach Jagiellonów i Wazów*, w: *Biżuteria w Polsce...*, s. 34-43.

<sup>5</sup> S. Chmielewski, *Polska biżuteriapatriotyczna i problem komunikacji interpersonalnej*, w: *Biżuteria w Polsce...*, s. 80-85.

<sup>6</sup> J. Mycielski, *Portrety polskie XVI-XIX w.*, Lwów [1911], objaśnienia do tabl. III; J. Ruszczycówna, *Portrety Zygmunta III i jego rodziny*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” XIII/1: 1969, s. 112-213; J. T. Petrus, *Portret koronacyjny Konstancji Austriaczki*, w: *Sztuka dworu Wazów w Polsce*, Kraków 1976, katalog, s. 49; J. Lileyko, *Portrety tzw. koronacyjne Zygmunta III i Konstancji jako wyraz polityki dynastycznej Wazów*, w: *Portret. Funkcja, Forma, Symbol*, Warszawa 1990.

<sup>7</sup> A. Petrus, *O wazowskim klejnocie w kształcie Orła Białego*, w: *Sztuka XVII wieku w Polsce*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, grudzień 1993, Warszawa 1994, s. 191-204.

<sup>8</sup> Między innymi w inwentarzu pośmiertnym klejnotów królowej Bony znajdował się pierścień

z czarną emalią i pięcioma kamieniami osadzonymi w krzyż, z orłem i wężem w emalii na złocie, oceniany na 50 skudów; oprócz sygnetów z wrytym wężem Sforzów królowa posiadała także sygnet z orłem wrytym w rubinie balasie, zob. T. Kruszyński, *Znaczenie pierścienia w dawnych wiekach i pierścienie królowej Bony*, „Sprawozdania PAU” 50: 1951, s. 39. Pierścień z heraldyczną lilią należał do królowej Elżbiety Austriaczki, pierwszej żony Zygmunta Augusta - odkryty w jej grobie w katedrze w Wilnie, w czasie II wojny światowej zaginiony, znany z ikonografii, zob. K. Wilkus, *Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej*, „Studia do Dziejów Wawelu” 5: 1991, s. 545.

<sup>9</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 191-192 i n.

<sup>10</sup> J. Kieszkowski, *Rzeczy polskie w austriackich zbiorach*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” IX: 1915, s. LXIII-LXV.

<sup>11</sup> Dwugłowy orzeł był sumeryjsko-babilońskim bóstwem burzy. Do Europy przynieśli go chrześcijańscy krzyżowcy - tu stał się symbolem świeckiej władzy zachodniego imperium, zob. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 242.

<sup>12</sup> D. Nowacki, M. Piwocka, *Orzeł w Skarbcu Koronnym na Wawelu. Ze studiów nad klejnotami doby manieryzmu*, „Studia Waweliana” VI/VII: 1997/1998, s. 163.

<sup>13</sup> F. Kopera, *Dzieje Skarbcza Koronnego*, Kraków 1904, s. 63.

<sup>14</sup> J. U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, t. 3, Warszawa 1822, s. 47.

<sup>15</sup> Y. Hackenbroch, *Renaissance Jewellery*, München 1979, s. 140-141, fot. 358.

<sup>16</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 202.

<sup>17</sup> Nowacki, Piwocka, *op.cit.*, s. 162-164. W kategoriach religijnych orzeł kojarzony był z najwyższym bóstwem. W religii chrześcijańskiej symbolizował Chrystusa, Sprawiedliwość, odradzanie się ku nieśmiertelności, życiu wiecznemu, zob. Forstner, *op.cit.*, s. 240-241.

<sup>18</sup> Forstner, *op.cit.*, s. 241.

<sup>19</sup> H. Kallenbach, *Adler*, w: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, t. 1, Stuttgart 1937, szp. 172-179.

<sup>20</sup> Z. Piech, *Wokół genezy Orła Białego jako herbu Królestwa Polskiego*, w: *Orzeł Biały - 700 lat herbu państwa polskiego*, kat. wyst., 26 czerwca - 15 października 1995, s. 23-24; N. Davies, *Europa*, Kraków 1999, s. 189.

<sup>21</sup> Przykładem korona z orłami ze skarbu ze Środy Śląskiej, zob. J. Pietrusiński, *Średnio-wieczne klejnoty monarsze w złotym skarbie ze Środy Śląskiej*, w: *Klejnoty monarsze. Skarb ze Środy Śląskiej*, Wrocław 1996, s. 29-32.

<sup>22</sup> Piech, *op.cit.*, s. 23-24.

<sup>23</sup> *Ibidem*, s. 23.

<sup>24</sup> S. K. Kuczyński, *Treści i funkcje Orła Białego*, w: *Orzeł Biały...*, s. 34-36.

<sup>25</sup> *Ibidem*, s. 36.

<sup>26</sup> T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasa Tretera*, Warszawa 1984, s. 160, il. 91; A. Petrus, *op.cit.*, s. 192.

<sup>27</sup> O ile tekst ulotki jest autorstwa Tomasa Tretera, o tyle sam miedzioryt, niesygnowany, wzbudza wątpliwości. T. Chrzanowski wysuwa możliwość innego autorstwa (Giovanni Battista Cavalieri?), zob. Chrzanowski, *op.cit.*, s. 161-162.

<sup>28</sup> *Ibidem*, s. 160, fot. 91.

<sup>29</sup> Za panowania Wazów „Orzeł treterowski” wydany był czterokrotnie: w 1614 r. w Paryżu, w 1617 w Brukseli, ok. 1625 we Francji, w 1648 r. w Paryżu; miał także późniejsze edycje po 1668 r., zob. J. A. Chrościcki, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587-1668*, Warszawa 1983, s. 41.

<sup>30</sup> *Ibidem*, s. 37-38.

<sup>31</sup> Zob. fibule i brosze w kształcie orła, np. fibule pochodząca z Domagnano, obecnie przechowywana w Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze, dwie fibule w kształcie orła z Terra de Banos, obecnie w Walters Art Gallery w Baltimore, prezentowane w pracy P. Skubiszewskiego, *Sztuka Europy łacińskiej od VI do IX wieku*, Lublin 2001, s. 56, 107, a także słynną tzw. broszę cesarzewej Gizeli z ok. poł. XII w., zob. N. Fyson, *Klejnoty świata*, Warszawa 1996, s. 68-69. Motyw Orła Białego pojawia się na dwóch parach fibul z daru Andegawenów węgierskich dla kaplicy w Akwizgranie, zob. E. Śnieżyńska-Stolot, *Andegawęńskie dary złotnicze z herbami polskimi w kaplicy węgierskiej w Akwizgranie*, „Folia Historiae Artium” XI: 1975, s. 21-35.

<sup>32</sup> Klejnoty o motywie orła oraz ich konotacje heraldyczne, emblematyczne, religijne omawia obszernie artykuł Nowackiego, Piwockiej, *op.cit.*, s. 157-175.

<sup>33</sup> W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, Wrocław, Warszawa, Kraków 1967, s. 263.

<sup>34</sup> Na wjazd Henryka Walezego zbudowano łuk tryumfalny, na którego szczycie stał Orzeł Biały „subtelnie i misternie narządzony, liliami białymi piersi naszytowane mając; ten się na wszystkie strony, gdzie jeno król nowy [...] jechał, skrzydłami trzepocząc, głowę nachylając i niejakimsi podobieństwem wesele ukazując obracał”. Orzeł pochodzący prawdopodobnie z tego łuku tryumfalnego przechowywany jest obecnie w kościele Mariackim w Krakowie, zob. M. Rożek, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1976, s. 18-19, fot. 4; K. Targosz, *Oprawa artystyczno-ideowa wjazdów weselnych trzech siostrz Habsburzanek (Kraków 1592 i 1605, Florencja 1608)*, w: *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 23-25 marca 1998, Kraków 1999, s. 211-212.

<sup>35</sup> Brama tryumfalna przy wjeździe Zygmunta III do Krakowa „...w pięknym przybraniu, a nad tą bramą unosił się Orzeł Biały, herb Królestwa Polskiego, który czynił pokłon a przy nim wielka liczba surmaczów, muzyką króla witających”, zob. Rożek, *op.cit.*, s. 26.

<sup>36</sup> Targosz, *op.cit.*, s. 211. Niestety, nie da się bliżej określić, jakie odgłosy wydawał orzeł.

<sup>37</sup> Ku czyński, *op.cit.*, s. 36.

<sup>38</sup> P. Mrozowski, *O stylizacji Orła Białego w sztuce polskiej*, w: *Orzeł Biały...*, s. 47; Jaworska, *op.cit.*, s. 178-188.

<sup>39</sup> Przykładem takiej ikonografii jest akwarela Ludwika Łepkowskiego, pokazująca niezachowany witraż z przedstawieniem Orła Białego, monogramem Zygmunta III „S” i Snopkiem Wazów z kościoła św. Piotra i Pawła w Krakowie, zob. E. Letkiewicz, *Polskie witraże nowożytnie malowane emaliami*, Lublin 1995, s. 166, fot. 3.

<sup>40</sup> Kuczyński, *op.cit.*, s. 37.

<sup>41</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 193, przyp. 9; A. Fischeninger, *Srebrny orzeł w zbiorach Skarbcza Koronnego na Wawelu*, w: *Curia Maior. Studia z dziejów kultury ofiarowane Andrzejowi Cieschanowieckiemu*, Warszawa 1990, s. 85-90.

<sup>42</sup> Kuczyński, *op.cit.*, s. 37.

<sup>43</sup> Letkiewicz, *Polskie witraże nowożytnie...*, s. 166.

<sup>44</sup> Kieszkowski, *op.cit.*, s. LXIII-LXV.

<sup>45</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 204.

<sup>46</sup> Staropolska nazwa masywnego, okazałego naszyjnika, składającego się zwykle z odlewanych segmentów dekorowanych drogimi kamieniami, perłami.

<sup>47</sup> Nowacki, Piwocka, *op.cit.*, s. 163.

<sup>48</sup> Mycielski, *op.cit.*

<sup>49</sup> Zamość, Muzeum Ziemi Zamojskiej, nr inw. 62. Składam serdeczne podziękowania Panu Dyrektorowi Piotrowi Kondraciukowi za fotografię portretu i możliwość jego publikacji; A. Petrus, *op.cit.*, s. 195.

<sup>50</sup> Uchodzący za powstały w kręgu P. P. Rubensa, namalowany po 1624 r., płótno, olej, 219 x 132,7 cm, nr inw. 985, zob. J. T. Petrus, *op.cit.*, s. 49.

<sup>51</sup> Mycielski, *op.cit.*

<sup>52</sup> Nr inw. 7009/7277, zob. J. T. Petrus, *op.cit.*, s. 49.

<sup>53</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 193.

<sup>54</sup> *Ibidem*, s. 197.

<sup>55</sup> A. Somers Cocks, hasła: *Gnadenpfennig*, w: *Princely Magnificence...*, s. 75-76.

<sup>56</sup> M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce 1587-1668*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1990, s. 55.

<sup>57</sup> J. Ptaśnik, *Inwentarz klejnotów księżnej Neuburskiej, królowej polskiej, Amny Katarzyny Konstancyi, córki Zygmunta III i Konstancyi Austriackiej, spis odkryty w archiwum XX Cesarzowskich*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” IX: 1915, s. XCVIII-XCIX

<sup>58</sup> *Ibidem*, s. 198-199.

<sup>59</sup> Stahr, *op.cit.*, s. 142-143.

- <sup>60</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 199.
- <sup>61</sup> Przezdziecki, Rastawiecki, *op.cit.*, tekst przy tabl. H. h.
- <sup>62</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 200; M. Trąba, L. Bielski, *Poczet królów i książąt polskich*, Warszawa 2003, il. na s. 398.
- <sup>63</sup> A. Petrus, *op.cit.*, s. 199.
- <sup>64</sup> *Ibidem*, s. 201.
- <sup>65</sup> D. Alcouffe, *Les Gemmes de la Couronne*, Musée du Louvre, Département des Objets d'Art, Catalogue, Paris 2001, s. 430-431, poz. 209, za: M. Piwocka, D. Nowacki, *Jedność Europy widziana poprzez manierystyczne klejnoty*, w: *Biżuteria w Polsce...*, s. 12, przyp. 5. Bliskie związki formalne z paryskim orłem wykazuje klejnot zaferowany w 1948 r. do sprzedaży przez londyński antykwariat The Antique Porcelain Co., Ltd. Zawieszenie z orłem podwieszonym na trzech łańcuszkach określone zostało jako renesansowy orzeł węgierski i datowane na rok 1580. Klejnot publikowany w „Connoisseur” 1948, September, s. XXV. Nie są znane dalsze losy klejnotu. Nie powiodły się próby nawiązania kontaktu z antykwariatem pośredniczącym w sprzedaży. Pod adresem podanym przez „Connoisseur” antykwariat już nie istnieje.
- <sup>66</sup> Ptaśnik, *op.cit.*, s. XCVIII.
- <sup>67</sup> H. Samsonowicz, *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1990, s. 207.
- <sup>68</sup> Fischinger, *op.cit.*, s. 87.
- <sup>69</sup> Nr inw. OP 1930; wys. 74,5 cm. *Opis Moskowskiej Orużejnej Palaty*, t. 2, cz. 2, Moskwa 1885, s. 189-190; G. A. M arkowa, *Deutsche Silberkunst*

*des XVI-XVIII Jahrhunderts in der Sammlung der Rüstammer des Moskauer Kreml*, Moskwa 1975, s. 16, za: Fischinger, *op.cit.*, s. 89.

- <sup>70</sup> Fischinger, *op.cit.*, s. 88.
- <sup>71</sup> A. S. Radziwiłł, *Pamiętniki o dziejach w Polsce*, przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Zelewski, t. I, Warszawa 1980, s. 110.
- <sup>72</sup> *Ibidem*.
- <sup>73</sup> Jest to obraz olejny na blasze miedzianej, własność Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, w depozycie Zamku Królewskiego na Wawelu.
- <sup>74</sup> J. Lileyko, *Regalia polskie*, Warszawa 1987, s. 94.
- <sup>75</sup> S. Ochman, *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 28: 1983, s. 136.
- <sup>76</sup> *Ibidem*, s. 137.
- <sup>77</sup> *Ibidem*, s. 144.
- <sup>78</sup> *Ibidem*, s. 145-146.
- <sup>79</sup> A. Grabowski, *Groby, trumny i pomniki królów polskich w podziemiach i wnętrzu katedry wawelskiej*, Kraków 1868, s. 96.
- <sup>80</sup> K. J. Czyżewski, *Kopie insygniów grobowych Władysława IV*, w: *Wawel 1000-2000*, kat. wyst. jubil., maj-lipiec 2000 r., t. I: *Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry. Katedra krakowska - biskupia, królewska, narodowa*, Kraków 2000, s. 199.
- <sup>81</sup> *Ibidem*, s. 200.
- <sup>82</sup> *Ibidem*.
- <sup>83</sup> H. Wisner, *Zygmunt III Waza*, Warszawa 1984, s. 494.

Ewa Letkiewicz

## HERALDIC JEWELS AT THE VASA COURT

### SUMMARY

In Poland, especially in the second half of the 16<sup>th</sup> century, the sources and iconography register a substantial amount of jewellery with the images of coats of arms or emblems. The jewels of that type are also known from preserved works of art. Coats of arms were placed most often on fibulas, bracelets, pendants and rings.

First pictorial representations of pendants in the shape of an eagle come from the times of Sigismund III's reign. The one considered the oldest is the White

Eagle jewel represented in the portrait of Sigismund III Vasa's first wife, Anna of Austria, painted around 1592. The jewel of that kind placed on the chest was a way of identifying female members of the imperial Habsburg family, which is proven by the fact that such jewels were presented to female members of the Habsburg family as their wedding gifts. Large, two-headed eagle was a gift from the emperor Charles V to Elisabeth of Austria in 1543 on the occasion of her

marriage to Sigismund II Augustus. Another large, two-headed eagle kept today at the Schatzkammer der Residenz in Munich and created in 1550 was given by Charles V to Anna von Habsburg, sister of Elisabeth of Austria.

Eagle was used widely in the heraldry of the Empire and also in other countries and families. As a result, its meanings and interpretations were diverse and changing in time. Popularity of the eagle motif had a few sources and dates back to the ancient times.

In Poland the eagle as a symbol of the Piast dynasty got established in the last quarter of the 13<sup>th</sup> century. Its popularity was boosted by high esteem given to its symbolical value associated with a ruler. Engravings, paintings, sculpture and poetry inspired by the eagle topic built complicated iconographic and emblematic programs, especially in the second half of 16<sup>th</sup> century. In that period jewels with an eagle motif have also become the centre of attention. We know representations of those from - amongst others - a few portraits of Constance of Austria, Sigismund III's second wife and from portraits of Cecilia Renata of Austria, Ladislaus IV's wife.

Several heraldic jewels, amongst others with the emblems of the Crown, Lithuania, Sweden and Austria are stated in the inventory of trousseau of Anna Catherine Constance, the youngest daughter of Sigismund III Vasa and Constance of Austria. Mary Louise Gonzaga de Nevers, John II Casimir's wife, owned a jewel with "a diamond-studded eagle".

Until recently the White Eagle, part of the treasury exhibited in the Galeria Apollina in Louvre since 1795, was believed to be a Polish Vasa jewel. However it was established recently that it is a Parisian artefact from mid-17<sup>th</sup> century, which does not rule out its connections with Poland.

Vasa jewels with Polish and Sweden coats of arms: White Eagle and Lion are the elements of consistent - during their rule in Poland - policy of ignoring the Swedish parliament's decision of 1598

on Sigismund III's dethronement. Sigismund III claimed to be a ruler of both kingdoms: elected one in Poland and hereditary one in Sweden, where he was a king for only six years. He was crowned there in 1592, after the death of his father, John III and lost the throne to Charles, Duke of Sodermanland, but he never really acknowledged that fact and till the end of his days regarded himself a rightful ruler of Sweden. He demonstrated those rights by using double regalia: two crowns, two orbs and two sceptres. That fact got depicted in the miniature by the anonymous painter representing the body of Sigismund III on the catafalque.

Hereditary rights to the throne of Sweden were consistently claimed also by Prince Ladislaus, elected king of Poland in 1632. Just like his father during the whole time of his reign, he would proclaim himself king of both Poland and Sweden.

The idea of double reign was clearly expressed during Ladislaus IV's funeral in 1648. In the funeral procession in front of the king's coffin two crowns and two sceptres were carried on two cushions. They were the symbols of royal claims to the throne of Poland and Sweden. The double regalia were also used by his brother and successor, John II Casimir. We can see them on the etching from 1724.

Unfortunately we do not know how and when exactly the particular jewels with heraldic decoration were used. The ones belonging to the kings' wives were emphasizing the long history and greatness of their family. They were featured in their official portraits. One can assume that also other heraldic jewels present at the Vasa court - the ones justifying authority by stressing long history of the royal family, vastness of territories ruled by them and splendid dynastic connections - were put on for official appointments. Sophisticated concepts of those jewels and ideological allusions hidden in them were surely deciphered and appreciated by the participants of the political game.